

Др. Новак Ражнатовић

ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА ЦРНЕ ГОРЕ И ТУРСКЕ 1881-1883.

Криза око спровођења одлука Берлинског конгреса о новим границама Црне Горе и Турске окончала се тако што се Црна Гора одрекла Плава и Гусиња, а враћен јој је Улцињ са територијом до Бојане. На реду је било разграничење, тј. прецизирање црногорско-турске граничне линије, али и ту ће се појавити неки територијални проблеми. Но далеко теже и трајније импликације изазваће то што нова граница има да прође кроз области традиционалних племенских структура, што ће погодити виталне интересе приграничних црногорских и особито сусједних малисорских племена. Међутим, неопходност разграничења као свој државни интерес Црна Гора је претпостављала сваком локалном обзиру и интересу.

Према одредби Конвенције у Куњи од новембра 1880. о предаји Улциња Црној Гори, и пошто се та предаја обавила, амбасадори европских сила потписница Берлинског уговора у Цариграду изразили су Порти жељу да се без одлагања обави прецизирање турско-црногорске границе на сектору између Јадранског мора и Скадарског језера, односно територије Улциња и сусједног Скадра. Тражило се од обје стране да осигурају и гарантују безбједност рада демилитационе комисије на терену. Порта је затим наложила отоманским комесарима да се придруже комесарима европских сила, и наредила скадарском валији Дервиш паши да се побрине о пуном интегритету и безбједности чланова Комисије.¹ Међутим, о првим контактима међународне комисије у Скадру јануара 1881. црногорски комесар Нико Матановић јавља да се у инструкцијама Тахир-бегу одступа од линије лорда Гран-

¹ МЦ ПР, ф. 30, МИД Русије - Посланику Јонину Цетиње, (5) 17. I 1881.

вила од 26. VI 1880. на бази које је постигнут споразум и извршена територијална компензација Црној Гори. Заправо, према овој линији остало је као главно да се обави извјесна исправка границе према Плаву и Гусињу, односно да релативно знатан дио те територије припадне Црној Гори.² Што се тиче линије од Мора до Језера, основни став у турском захтјеву био је да Шаско језеро, затим цио ток рјечице која из њега извире и улива се у Бојану и, што је најтеже, цио ток Бојане до утока у Море, припадне Турској. На тај начин гранична линија би ишла десном обалом свих тих вода, а то значи да Црна Гора од њих има бити одвојена.³ Наравно, било је то у супротности са Конвенцијом закљученом између црногорских и турских комесара приликом недавне предаје Улциња Црној Гори. Супротно је то и свакој логици и природи ствари, јер свуда гдје се границе повлаче токовима ријека, једна обала припада једној а друга другој држави, па се као граница подразумијева и означава такозвани *thalweg*, односно она линија која се замишља да иде средином матице. Тако заправо стоји и у поменутој Гранвиловој ноти од јуна 1880. Али, за чудо, британски комесар капетан Сел савјетовао је црногорском комесару Матановићу да турски предлог ипак усвоји ако жели да се ово питање једном сврши. Изненађена тим како британски комесар тако равнодушно изневјерава став сопствене владе, црногорска влада инструкирала је свога комесара да се непоколебљиво држи Гранвилове линије, као темеља пројекта по коме је Црној Гори враћена територија Улциња.⁴ Упитао је министар Радоњић и британску владу, да ли заиста подржава тако немогућу модификацију властитог предлога.⁵ Обраћајући се представницима европских сила на Цетињу, црногорска влада је изразила спремност на мале модификације црногорско-турске границе на копненом путезу од Шаског језера до Скадарског језера, али Црна Гора не може никако прихватити да јој се одузме цио ток пловне ријеке Бојане.⁶

Европска комисија за разграничење Црне Горе и Турске на сектору Море-Језеро састала се (16) 28. I. 1881. како би покушала постићи споразум. Председавао је француски комесар капетан Сен Кантен. Записник о томе састанку означава се у нашим изворима као протокол број 28. Нађен је компромис између предлога турских и црногорских комесара о линији копном између Шаског језера и острвца Горица. Топал при самој обали Скадарског језера. Поменути Гранвилов пројекат из јуна 1880. био је база овога споразума. Ствар се заправо свела на то да је Турској препуштено неколико брда. Али шеф турских комесара миралај (пукovníк) Бедри-бег остао је при немогућем ставу да цио ток ријеке Бојане остане у рукама Турске. Црногорски комесар Нико Матановић остао је упорно на томе да „*thalweg*” Бојане буде граница, а

² АЦГ МИД, ф. 6, Н. Матановић - С. Радоњићу (10) 22. I 1881.

³ МЦ, Н I, Матановић - Радоњићу, (4) 16. I 1881. 865.

⁴ Гл. Црногорца, (10/22. I 1881. бр. 2.

⁵ АЦГ МИД, Ф. 6, Радоњић - Матановићу (5) 17. I 1881.

⁶ МЦ, Никола I, Радоњић - МИД Велике Британије, (5) 17. I 1881.

на исти начин да се подијеле језеро Шас и она ријечица која спаја ово језеро и ријеку Бојану. Уосталом, комесари свих сила, дакле и они Велике Британије и Аустро-Угарске, изјаснили су се на овоме састанку да „thalweg” Бојане буде границе између Црне Горе и Турске. Али како су Турци остали непопустљиви, европска комисија је на крају констатовала да нема смисла верификовати ни онај дио границе о коме је већ постигнут споразум.⁷

Ипак, међународна комисија се поново састала у Скадру (23. 1.) 4. 2. 1881. године и потписала протокол о црногорско-турској граници између Јадранског мора и Скадарског језера. Схвативши да Црна Гора не може попустити у питању границе на Бојани, а како је то и став свих заступника европских сила, Порта је прихватила међународноправну норму да граница мора ићи матицом Бојане. Пошто је споразум о линији на копненом дијелу границе већ био готов, граница иде од Топал-горице у Скадарском језеру право на обалу, а одатле на врх брда Белич, савија се до Потича, спушта се до Мезуламе и Смрдеца, онда до Шиповњака, гдје се спаја са потоком Мегуред; овим потоком граница иде до Шаског језера, затим пресијеца ово језеро, па наставља рјечицом која из њега извире до ушћа у Бојану изнад села Свети Ђорђе - које остаје Црној Гори. Бојаном граница иде средином матице, односно thalweg-ом, до ушћа у Јадранско море. Као што је и одређено Берлинским уговором, Црној Гори је међународно потврђен излазак на десну обалу доњег тока Бојане у дужини од 16 km. У оквиру рјешења протоколом од 4. 2. 1881, међународна комисија позвала је турску страну да што прије евакуише своју војну посаду из мале луке на Бојани Свети Ђорђе - на рубу гдје се копнена граница спаја с Бојаном. Међународна комисија оставила је Турској и Црној Гори да међусобну границу прецизирају, односно обилеже на самоме терену. Црногорска влада била је задовољна што је на овај начин регулисана граница Црне Горе са Турском на сектору Море Језеро, према јакој турској тврђави Скадру.⁸ Само на ономе узаном али за обје стране значајном стратегијском потезу од Мора до Језера, било је у овоме моменту могућно путем међународне комисије верификовати црногорско-турску границу. Турци су се доста лако помирили с тим да релативно бројно албанско становништво у округу Улциња уђе у састав Црне Горе, које и није показивало никакво негодовање према новој власти. Међутим, остало је да Црна Гора и Турска ову границу обилеже на самом терену.

Током 1881. године Турци ће бити ангажовани коначним обрачуном с Албанском лигом, односно с оним аутономашким тенден-

⁷ МЦНГ Радоњић - Дипл. представницима европских сила на Цетињу. (20) 1. II 1881.

⁸ МЦ, Никола I, Европска комисија за разграничење Црне Горе и Турске, Протокол 28, сједница (16) 28 I 1881.

цијама у Зиги на југу Албаније. Исто тако током 1881. године рјешавало се, такође посредством европске комисије, турско-грчко гранично питање, опет на југу Албаније, према Епиру. Зато, на даљем разграничењу између Црне Горе и Турске тешко да се ишта могло учинити. Иначе повлачење границе кроз област племенских друштвених структура задаваће огромне тешкоће не мање Турској него Црној Гори. Видимо, на примјер, како је војвода М. Миљанов добио обавјештење од „поузданих пријатеља” из Тузи, да су Албанци утврдили вјеру да не допусте никаквој комисији да врши граничење на тој страни, а то значи у зетској равници и на брдском терену од Диноше до Гусиња. Ова договарања, каже се, они чине по изричитим савјетима и науцима скадарског валије.⁹ Наравно, војвода Марко Миљанов је на ствари гледао искључиво кроз призму политичког интереса и става своје државе, док су сусједни Малисори с разлогом страховали за своја имања и испаше кад се преко њих поставе граничне пирамиде.

Након што је договорена граница на потезу Море-Језеро, црногорска влада настојала је да се низамска посада из села Свети Ђорђе на Бојани што прије уклони. Црногорска осјетљивост била је тим већа што је становништво овог мјеста било католичко. Најприје су Црногорци, у складу са реченим протоколом о разграничењу, измакли своје предстраже из села Љесковац и Калиман. Онда је војвода Симо Поповић упутио емисара у Свети Ђорђе, који је команданта тамошње турске посаде питао да ли је добио наредбу за евакуацију. Према очекивању, одговор низамског бимбаше био је негативан.¹⁰ Још доста наших докумената свједочи о настојањима црногорске владе, преко турског заступника на Цетињу а и преко Цариграда, да се низамска посада уклони из Св. Ђорђа. Најзад је војвода Симо Поповић средином 1881. године могао јавити како му је дошао глас да је турска стража „дигла из Св. Ђорђа”, а да су приликом одласка само јавили сусједној црногорској граничној стражи „да дижу”.¹¹

Једно посезање Аустро-Угарске на права Црне Горе донекле је у вези са споразумом о дјелимичном црногорско-турском разграничењу 1881. године. Пошто је Црној Гори коначно потврђено право посједовања једног дијела обале Бојане, у Бечу су дошли на мисао да XXIX члан Берлинског уговора покушају примијенити и на ту црногорску обалу. Наиме, аустроугарски посланик на Цетињу пуковник барон Темел поднио је у име своје владе црногорској влади захтјев да се члан

⁹ Гл. Црногорца, (24) 16. II 1881. бр. 4

¹⁰ АЦГ МИД ф. 6. в. М. Миљанов Подгорица - в. С. Радоњићу, Цетиње (23) 10. IV 1881. 936.

¹¹ АЦГ МИД, ф. 6, изв. в. С. Поповића в. С. Радоњићу, (24) I 15 II и (28) I 19. II 1881. бр. 884 и 891.

XXIX Берлинског уговора о аустријској поморској и санитарној контроли над луком Бар и црногорском морском обалом протегне и на црногорску обалу Бојане - образлажући то тезом да је та обала саставни дио улцињске обале. Држећи, међутим, да се на Бојану као унутарњи рјечни ток никако не може примијенити једна одредба која се стриктно односи на морску обалу, министар Радоњић пита о томе италијанског посланика на Цетињу Дуранда, изражавајући наду у наклоност италијанске владе.¹² У одговору Радоњићу, италијански посланик Дурандо потврђује како је Темелово тумачење XXIX члана Берлинског уговора чиста фантазија, јер Бојана није море него унутрашњи водени ток, па се полицијски и санитарни надзор изричито назначен за море не може односити на воде Бојане.¹³ Одговарајући Темелу, Радоњић га упућује на преписку њихових влада из претходне двије године, на постигнути споразум чији су дух и слово посве јасни, те да се поморско-полицијски надзор Аустро-Угарске помоћу малих стражарских бродова, чији се долазак сваки пут има најавити дипломатским путем, односи само на морску обалу. Црногорска пристаништа св. Ђорђе и св. Никола налазе се у унутрашњим обалним водама ријеке Бојане, а XXIX члан Берлинског уговора примјењује се само на Бар и Улцињ, односно на оне воде Јадранског мора што су под суверенитетом Црне Горе.¹⁴

Сам књаз Никола молио је руског посланика на Цетињу Александра Семјоновича Јонина да би руској влади скренуо пажњу на овај безобзирни нартај Беча. Јонин је обавијестио министра Гирса о покушају Аустро-Угарске да стипулације XXIX члана Берлинског уговора прошири на воде Бојане. Поводом захтијевања Беча, незадовољство су изразили и представници Велике Британије и Италије, наговјештавајући да њихове владе и у случају да Црна Гора попусти - неће прихватити такав преседан. Такав став заступника Велике Британије и Италије значио је заправо тврду потпору црногорској влади да захтјев Беча глатко одбије. Ваљда и сам увиђајући немогућност тражења своје владе, Темел је ствар свео на питање надзора луке Св. Никола при ушћу Бојане. Радоњић се држао јасне чињенице да је Св. Никола на обали ријеке, а не мора, и да према томе не може бити говора ни о каквој ингеренцији Аустро-Угарске над том луком.¹⁵

Ствар око ових претензија Аустро-Угарске завршила се међу амбасадорима у Цариграду. Разумије се, руски амбасадор био је апсолутно против. Али су и амбасадори Велике Британије и Италије скренули пажњу амбасадору Аустро-Угарске да ће њихове владе одлучно протестовати ако Беч и даље буде инсистирао да се XXIX члан Берлинског

¹² АЦГ, МУД. ф. 18, С. Поповић, Улцињ - М. Врбици, Цетиње (10) 22. VI 1881.

¹³ МЦ, Н. I, (6) 18. II 1881, 899. Темелове представнике немамо у нашим документима, већ њен садржај налазимо у обраћању министра Радоњића италијанском министру-резиденту на Цетињу.

¹⁴ М. Ц. Никола I, Дурандо-Радоњићу, 21. II 1881. 908.

¹⁵ МЦ, Н. I. Радоњић - Темелу, (14) 26. II 1881. 912.

уговора, који Монархији даје право одређеног надзора над црногорском морском обалом, протегне и на један водени пут, на који се међународне поморскоправне одредбе не могу примијенити.¹⁶ Овим посезањем на малу Црну Гору Беч се потврдио као њен главни и најопаснији непријатељ. А то је Црну Гору упућивало да тражи начина како да нормализује односе са Турском.

О питању разграничења са Турском, међутим, из Цариграда још није било охрабрујућих вијести. Руски амбасадор Новиков на аудијенцији код султана истакао је питање разграничења са Црном Гором као ствар веома важну, али султан „није хтио ништа одлучно да каже”¹⁷ Британски амбасадор у Цариграду изразио је Новикову само куртоазну начелну подршку да питање турско-црногорске границе треба ријешити. Но, као што се у овоме документу каже, Британци су моментално били више преокупирани питањем реформи у Јерменији и отоманским финансијама, него повлачењем црногорско-турске границе.¹⁸

Извјесно побољшање атмосфере у односима Црне Горе и Турске унијело је акредитовање новог султановог посланика и опуномоћеног министра код књаза Николе. Ријеч је о младоме дипломати Риза-бегу, сину познатијег Реуф-бега, високог функционера и утицајне личности на Илдизу (двор султанов), иначе препорученог као „поштоваоца и пријатеља” књаза Николе. У поздравном говору, на првој аудијенцији код књаза, Риза бег је тумачио „пријатељска осјећања” која султан гаји према црногорском књазу, па да његов господар много полаже на „одржавање и учвршћивање” добрих односа који су, срећом, установљени између двије државе. У такође кратком одговору књаз Никола је истакао да су пријатељски односи, који „постоје” између моћног Отоманског царства и Књажевине Црне Горе, одувijek били његова жеља, да он тежи још бољим односима и нада се да ће неријешена питања између двије државе бити повољно окончана.¹⁹

Разграничење са Турском било је питање које је јако мучило књаза Николу и црногорску владу. Много пута настојао је књаз да на томе правцу сондира руску владу. Међутим амбасадор Новиков у Цариграду узалуд се трудио да за то питање заинтересују и покрене амбасадоре европских сила. Објашњавајући се, пак, са турским послаником Риза-бегом, књаз је стекао утисак да би пут ка обнови рада на разграничењу, и повољном исходу, могао ићи преко за Турке позитивног рјешења питања муслиманских емиграната из Црне Горе након

¹⁶ МЦ ПР, ф. 30, Јонин - Гирсу, (1) 13. II 1881.

¹⁷ Исто, Азијски департман МИД Русије - Јонину (3) 15. IV 1881. 6.

¹⁸ Исто, Аз. департман-Јонину, (24) VII 1881, 72.

¹⁹ МЦ, Н. I, 27. V. 8. VI 1881, 997.

минулог рата.²⁰ Но, док је питање разграничења мировало, у Црној Гори се радило на изигравању ХХХ члана Берлинског уговора, којим се муслиманским емигрантима осигурава право посједовања и располагања напуштеном непокретном имовином. Књаз је та имања једноставно дијелио својим војницима и главарима. Међутим, експроприсање имања муслиманских емиграната силило је књаза Николу и његову владу на веће стрпљење у питању разграничења. На другој страни, Порта је у вези са разграничењем на неки начин више респектовала расположење и интересе својих приграничних поданика Албанаца, него невоље муслиманских емиграната из Црне Горе, од којих је иначе многе задовољавала дајући им имања у другим дјеловима Царства.²¹

Као што смо напријед поменули, током 1881. Турска и Грчка, уз посредовање европске комисије, рјешавале су међусобно гранично питање. Но, рекли бисмо да ствар није била толико у ангажованости на другој страни или у замору дипломатије, колико у околности да други велики сусјед, Аустро-Угарска, директно а још више посредно, врши тешки притисак на Црну Гору. Док још није учврстила власт у Босни и Херцеговини, а на помолу су били и немири у тим провинцијама, Монархији су заправо одговарали односи несигурности и лабилан status quo између Црне Горе и Турске. Морални утицај Црне Горе у Херцеговини био је фактор са којим је Монархија и даље морала рачунати, па су нерегулисани односи Црне Горе и Турске некако „олакшавали” аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине. Такво стање погодовало је и настојањима Беча да, особито преко католичких попова, развија свој утицај међу католичким племенима у Сјеверној Албанији.

Црногорска влада покушавала је да сузбија и парира утицају Аустро-Угарске међу католичким племенима и сусједству Црне Горе. Тако министар унутрашњих дијела војвода Машо Врбица инструктира подгоричког капетана Нова Спасојева да аранжира састанак са Малисорима, да им рече како је најбоље за њих да се држе „с нама и с Турцима”, да слободно путују и пазаре, а да не буду вазда туђе оруђе.²² Убрзо је капетан Ново јавио о састанку са Малисорима под Диношем. Повјерили су му како им је паша у Скадру наводно рекао: ваља да се Турци и Црногорци добро и пријатељски држе, а они да су му одговорили: вук и коза не могу заједно, но ако се Црногорци побију с Аустријом, ми ћемо ударити ако мogleмо на Црногорце.²³ Пред перспективом да ће их обиљежавање црногорско-турске границе материјално погађати, сусједна Малесија налазила се између двије ватре: господара Турака и комшија Црногораца. Зато и није чудо ако су

²⁰ МЦ ПР, Аз, департман - Јонину (21) II 2. VIII 1881. бр. 79.

²¹ Види рад Ж. Булајића, *Аграрни односи у Црној Гори 1878-1912*.

²² АЦГ МУД, ф. 21, В. Врбица - капетану Нову Спасојеву, Подгорица 132/11/23. XI 1881. 2551.

²³ Исто, Н. Спасојев, - Врбици (18) 30. XII 1881, 2497.

се људи племенског менталитета подавали илузији да ће им неки други цар помоћи.

Монархија је заирала од могућности успостављања нормалних и добросусједских односа између Црне Горе и Турске. То се добро очитује из једног доста недипломатског наступа барона Темела код младог турског посланика Риза-бега. Темел је, према свједочењу Јонина, рекао Турчину да арогантним наступом и притиском може све што жели постићи код књаза Николе. Риза-бег није насио тој провокацији, него је од тада постао веома хладан и резервисан према Темелу. Запажало се, такође, да ни понашање британског посланика Грина не иде у прилог надању да ће се црногорско-турски односи убрзо нормализовати. И Грин је заправо изражавао незадовољство тиме што је скадарски валија Дервиш паша тако брзо и темељно срушио Албанску лигу.²⁴

Чекање на разграничење са Турском значило је за Црну Гору продужење једног веома негативног *statusa quo*. Такав положај према Турској подстицао је илузију код домаћих муслимана у новоослобођеним крајевима о некој несигурности и готово необавезности нове црногорске власти. Испољавало се то и у одбијању муслимана Подгорице и других мјеста да прихвате закон Црне Горе о обавезном основном четворогодишњем школовању дјце, нијесу помагале никакве гаранције да ће њихова дјеца имати исламску вјерску наставу. Избјегли муслимани врзмали су се дуж црногорске границе источно од Подгорице, упадали и изазивали свакојаке инциденте.²⁵

Узнемиреног стањем у сусједној Херцеговини, које је крајем 1881. прерастало у устанак против аустроугарске окупације, књаза Николу још теже су притискали нерегулисани односи са Турском. То што су Турци одлучно угушили покрет Албанске лиге подстицало је књажево увјерење да са њима може превладати међусобна неријешена питања и успоставити стабилне односе. Али већ је турски посланик Риза бег говорио књазу о страховањима његове владе да Монархија не постане агресивна. Књазу је то добро дошло да изрази жељу да се утврде „пријатељски односи” између Црне Горе и Турске. Схватајући положај Црне Горе, тако опасно уклијештене у чељусти Аустро-Угарске, султан је преко Риза-бега понудио књазу Николи један офанзивни и дефанзивни савез Црне Горе и Турске. У томе смислу Књаз Никола се позива да посјети султана Абдил Хамида Цариград. Црногорски владар био је тешко изненађен и затечен, али је свој ужас у коме је одјекивала страшна прошлост црногорско-турског вјековног ратовања успио савладати.

²⁴ МЦ ПР, ф. 30, Јонин-Гирсу (23) VIII 4. IX 1881.

²⁵ Исто, Јонин - Гирсу, (10) 22. 10. 1881, 170.

Узвратио је изјавом о искреној жељи да се установе добри и пријатељски односи између двије државе, но да би најприје ваљало ријешити конкретна међусобна питања, а затим би могла услиједити шира политичка акција. Књаз је преко Риза-бега захвалио султану на љубазном позиву, а посјету Цариграду могао би да учини под повољним околностима, у резонима које европска дипломатија може да прихвати без сумњицења о неблаговремености; претпоставка за то биће преваходно да се питање међусобне граничне линије што прије повољно ријешити. Посланик Риза-бег је, међутим, и даље инсистирао, истичући да би сама посјета створила расположење и услове да се отворена питања брзо ријеше, а да би у томе значајан био и утицај његова оца као човјека од султанова повјерења. Најзад су се споразумијели да Риза бег изјави султану како је књаз веома почаствован његовим позивом, и да ће употребити прву прилику, у повољним околностима, да дође у Цариград, али да за сада не може одредити термин. Што се тиче војно-политичког савеза, књаз се резервише да о томе разговара лично са султаном. О услову књаз Николе да се претходно регулише питање границе договорено је да о томе Риза бег једном тајном депешом најприје упозна свога оца Реуф-пашу. Напосљетку је Риза бег, као по налогу Порте а не султана, упитао књаз да ли би уступио Турској село Матагуж у равници Зете, чиме би битно олакшао глобални споразум о границама. Књаз је то формално одбио, јер би хтио разговор о цијелој граници, значајно додајући да ће се у оквиру цјелине детаљи узимати у обзир.²⁶

Изненадан позив октобра 1881. књазу Николи да посјети султана представља зачетак оног тренда у црногорско-турским односима који ће и довести до књажеве посјете Цариграду августа 1883. На пробијању леда биће и узмака, али црногорско-турски односи већ крећу ка нормализацији. Ваља, међутим, истаћи, да Османско царство и даље на Балкану држи земље које су природно у домену државних и национално ослободилачких аспирација Црне Горе. Све док је тако, Црна Гора остаје темељно супротстављена Турској, и јасно је било да ће се само путем још једнога рата са Турском то питање коначно ријешити. Али у времену о коме је сада ријеч, глобално рјешавање источног питања, а у томе оквиру и питања Црне Горе, било је веома далеко. Као актуелно, читавало се да је у постојећим околностима Аустро-Угарска непријатељ број један Црне Горе, па су политички опортунитети и непосредни интереси налагали нормалне и стабилне односе између Црне Горе и Турске. Не само Црна Гора него је и Турска у томе имала одређеног интереса, али у моменту реченога султановог позива, књажева посјета Цариграду за Црну Гору значила би излагање великом ризику. Авантура би подстакла страховања, мржњу, па и отворено непријатељство Аустро-Угарске. А у случају да се очекивања рјешења граничног питања покажу као илузија, књажева посјета Цариграду заправо би компромитовала и могућности његова рјешавања на међународном плану.

26. Исто, Гирс - Јонину (3) 15. XI 1881.

Руски министар Гирс похвалио је одговор књаза Николе на султанов позив. И он мисли да би садашњи момент за такав потез био лоше одабран. Стање у Албанији, по мишљењу Гирса, не пружа јемство да би се један споразум за зеленим столом о турско-црногорској граници могао тако лако и ефикасно реализовати. Од посебне тежине биле би сумње и подозрења Монархије, која је увођењем ландвера у Херцеговини и Боки управо изазвала устанак.²⁷

Гранично питање је и даље мировало, а само је Риза бег опет инсистирао да Црна Гора препусти село Матагуж Турској, па да ће се створити могућност за брзо рјешење. Књаз ту понуду није и ригорно одбијао, а затим је начелно прихватио под условом да се сходно споразуму почетком 1881. граница од Скадарског језера до Јадранског мора што прије обиљежи и да за уступак у зетској равници Црна Гора добије једну еквивалентну компензацију.²⁸

Задуго потом Риза бег о граничном питању није говорио, да би септембра 1882. изнио како Турци гледају односно тактичке прилазе питању разграничења од Скадарског језера па до планине Мокре. Изражавајући задовољство министру Радоњићу због спремности Црне Горе да се у циљу постизања споразума одрекне села Матагуж, Риза бег је о линији између Диноше и Мокре рекао: „Гусиње и Плав остаће Турској и нама ће бити лако опредијелити границу та два округа, а те границе на свој начин чине границу између Црне Горе и Турске” Изненађен таквим резонавањем, Радоњић је изразио дубоко несхватање о чему то Риза бег говори помињући границе плавогусињског округа. Ријеч је заправо о Гранвилловој линији у ноти од 26. Об 1880. која се имплицира у конвенцији о предаји Улциња, а Риза бег се прави као да за то не зна. Наиме, та линија никако се не подудара са линијом комуналног атара Плава и Гусиња, већ се земљиште од ових мјеста (која остају Турској) према Црној Гори дијели тако да око половине припадне Црној Гори. Истина, Црногорцима је било главно да Турци што прије врате Улцињ формално не инсистирајући на стипулацији о поправци границе према Плаву и Гусињу. Испуњавајући обавезу о Улцињу, Турци су избјегли формално изјашњавање о комбинацији Гранвиллове линије заједно с аранжманом о предаји Улциња. Оно, дакле, што је том приликом пропуштао, сада се понавља као невоља у преговорима с Турцима.²⁹

Иницијативу Порте да се поведу преговори о разграничењу, црногорска влада је крајем 1882. прихватила. Имплицитно, односно из споразума који ће услиједити видимо да је село Матагуж већ препуштено Турској. Заправо, имало се у виду постављање граничних знакова на већ договореној линији између Мора и Језера, а онда, главна ствар, да се прецизира и такође обиљежи линија од Скадарског језера до Куча. С обзиром на значај Подгорице као већ главног трговачког и

²⁷ МЦ ПР, Отрпавник послова Шпајер - Гирсу, (5) 17. IV 1882, 21.

²⁸ Исто, Шпајер - Гирсу, (28) VII (9) IX 1882.

²⁹ Исто, Шпајер - Гирсу (15) 27. XI 1882.

уопште привредног центра Црне Горе, било је веома важно имати у њеној близини верификовану и обиљежену границу са сусједном Турском. Међутим, Турци би претходно морали, милом или силом, да убиједe сусједна малисорска племена да се помире са фактом коначног повлачења те границе. Препустити Турцима једно село у равници Зете, није била велика цијена да се то постигне.³⁰

Крајем 1882. године турска делегација на челу са пуковником Бедри-бегом и послаником Риза-бегом стигла је на Цетиње. Разговарали су са министром Станком Радоњићем и књажевим ађутантом Ником Матановићем. Након размјене мишљења, доста брзо постигли су споразум означен као „Протокол број 3 мјешовите комисије”. Закључено је да се најприје поставе гранични знаци на потезу Море-Језеро, што значи на сувом од Горице-Топал до потока Мегуред. Описана је и граница од Скадарског језера, односно од ушћа Гостиљског потока у Језеро, па равницом Зете, остављајући села Матагуж и Владњу Турској, до Градишта, сјеверно од Подгорице. О даљој граничној линији Градиште-Мокра-Шекулар-Мојковац турски делегати су изјавили да немају потпуне истракције, па је то питање остављено за касније. Пристанак на речену линију црногорска страна је условила тиме да се најкасније за 15 дана од потписа овог протокола обави „омеђење” или обиљежавање границе на линији од Мора до Језера и од Језера до Градишта. Уколико се из било кога разлога то не оствари, црногорска влада ће се сматрати ослобођеном од овог аранжмана, дакле и свога пристанка да се одрекне села Матагуж и Владње. Овај протокол потписан је 29. 12. 1882. по старом, односно 10. 1. 1883. по новом календару.³¹

За обиљежавање нове границе у Скадарској крајини црногорска влада нашла је за потребно да упути три батаљона Црмничке и два батаљона Ријечке нахије, укупно око 2000 војника и старјешина. За транспорт војске и муниције мобилисане су лађе цеклинске, врањинске, сеоцке и крњичке.³² Све је указивало да су Турци озбиљно приступили послу разграничење у Крајини. Међутим, како шеф црногорске граничне комисије војвода Симо Поповић подробно излаже, када су дошли у Крајину 10. јануара 1883. нијесу нашли турску комисију; чекали су, а након три дана пошли су у Скадар и нашли шефа турске комисије Бедри-бега да се „преврће у постелу”. Црногорском парламентарцу Бакићу Бедри бег је рекао да не може поћи у Крајину, нити да га може заступити његов замјеник Сабри бег - без нових истракција из Цариграда. Наводно је, по ријечима Бедри-бега, некога био послао у

³⁰ АЦГ МИД, Циркуларна нота Мин. ин. дј. Црне Горе дипломатским представницима европских сила на Цетињу (4) 16. I 1883. (Нота је упућена сјутрадан пошто је истекла важност аранжмана. МЦ ПР ф. 30, Шоајер Аз. департману (8) 20. I 1883. у Прилогу протокол 3 мјешовите комисије од (28. 12 1882.) / 11. I 1883.

³¹ АЦГ МВ, ф. 15, Телеграми министра војног в. Пламенаца - команданту одреда М. Буровићу, бр. 4, 24, 25 и 27 и 30 од (3-13) 15-24. I 1883.

³² Глас Црногорца (23. I 5. II 1880, бр. 4, МЦ ПР, бр. 19, В.Л. Ангели - Гирсу (19) 31. I 1883. у прилогу извјештај в. С. Поповића, - в. С. Радоњићу од (17) 29. I 1883.

Крајину да обавијести о његовој болести, али да се тај са црногорским комесарима није могао сусрети итд.

Црногорски комесари нијесу се збунили, већ су са црногорском војском (4)16. јануара 1883. сами обавили посао разграничења. На демаркационој линији није било редовне турске војске, а требало је запосјести неколико села и изаћи на линију утврђену од међународне комисије у Скадру почетком 1881. године. Уз потпору црногорске војске, комисија за разграничење наишла је на демаркационој линији „на неколико Арбанаса и турских бјегунаца из Црне Горе”, који су се пред Црногорцима одмах уклонили. Потом је црногорска комисија на миру радила, обиљеживши знацима границу од извора рјечице Мегуред до обале Језера према острвцу Горица Топал-тачно према протоколу потписаном на Цетињу крајем претходне године.³³ Није баш било дипломатски како су Турци изневјерили властито обећање и обавезу, али ни то како су Црногорци сами поставили граничне пирамиде у Крајини. У сваком случају, о разграничењу између Мора и Језера више неће бити ни помена; остало је како су то сами Црногорци урадили. Мјесно муслиманско и католичко становништво, пошто је од њега попуљено оружје, упутило је (или је научно да упути) на Цетиње депутацију да „Књазу Господару” изрази „вјерноподавничка чувства”³⁴

Наступила је извјесна криза у црногорско-турским односима. Пошто су Турци на свој начин избјегли да спроведу „протокол” заправо конвенцију закључену са црногорском владом крајем 1882. године, црногорска влада прекинула је свако саобраћање са султановим представником на Цетињу. Поступак Турака асоцирао је на њихове опструкције приликом покушаја разграничења 1879. године. Ипак је Турска, мада у односу на Црну Гору стварно велика сила, прећутно одобрила црногорски унилатерални поступак у Крајини, што указује да се ситуација некако на боље промијенила.

Да Турци погазе један договор са Црногорцима, за који су ови учинили значајан уступак, свакако је дјеловала ситуација у сусједној Малесији. Из наших бројних докумената добро се види да су се сусједни Груди, Хоти, Кастрати, слободно кретали преко демаркационе линије, пазарећи у Подгорици као у Скадру. Међутим, како су црногорске власти у Подгорици биле обавијештене - на глас да предстоји разграничење грудски и хотски главари пошли су у Скадар. Тамо су им рекли да се разграничење са Црном Гором мора обавити. Узвратили су да ће се томе свим средствима супротставити. Валија им је наредио да смјеста иду кући.³⁵ Подгорички капетан такође је додао да су „прије више дана” Хоти, Груди, Кастрати и Шкрелји ухватили вјеру да без крви не допусте граничење према Подгорици. Такође је капетан обавијештен да је некакав странац ишао по „цркава католичких и у свакој оставио по три

³³ МЦ ПР, Јонин - Гирсу, (19) 31. I 1883. 19.

³⁴ АЦГ МВ, ф. 15 (22. I) 3. II 1883, Богић Марковић, Подгорица - в. И. Пламенцу, Цетиње.

³⁵ Исто, Б. Марковић - И. Пламенцу (29. I) 10. II 1883.

наполеона”. Без икакве сумње, закључује капетан подгорички, Аустрија води „некакву политику” у Малесији. Немири на демаркационој линији су се увећавали, па се догодило да је усред Скадра убијен један црногорски поданик. Тим стањем Турци су и образлагали отказ рада на разграничењу, а Црногорци су то, сјећајући се ранијих искустава, тумачили као пуки изговор. Дошло је до тога да црногорска власт прекине сваки саобраћај између Подгорице и Скадра.³⁶ Да би установили и прецизирали државну границу са Црном Гором, неопходно је било да Турци приволе или силом умире пригранична албанска племена.

Црногорској влади преостало је да се обрати европским силама потписницама Берлинског уговора да ствар разграничења са Турском поново узму у поступак. Обраћајући се силама преко њихових заступника на Цетињу, министар Радоњић подсећа да је након враћања Улциња Црној Гори, на томе сектору међународна комисија верификовала црногорско-турску границу, а да је због зимског периода само одложила рад на преосталом, много дужем сектору те границе. Ради остварења добросусједних односа са Турском, и да не би причињавала тешкоће европским владама, црногорска влада је без икакве спољне интервенције пристала да уступи извјесну територију Турској у циљу брзог и ефикасног разграничења. Разумије се да црногорска влада сада задржава суверенитет над територијом коју је била спремна уступити. „Начин дјеловања” Порте поводом недавних преговора са Црном Гором о разграничењу приморава црногорску владу да сумња у могућност постизања директног споразума са владом код које комплетно недостаје добре воље. Зато је одлучила да питање граница Црне Горе преда у руке сила потписница Берлинског уговора. Моле се заступници тих држава да се код својих влада заузму да пошаљу своје комесаре на Цетиње, како би наредног прољећа обавили рад на делимитацији суспендованој почетком 1881. Уједно се црногорска влада залаже да би се одлуке у делимитационој комисији доносиле већином гласова, унапријед се обавезујући да ће сваку одлуку изгласану квалификованом већином спремно прихватити.³⁷ Још једну ноту упутила је црногорска влада заступницима европских сила на Цетињу, директно тражећи да пошаљу комисију за разграничење Црне Горе и Турске.³⁸

Интернационалном рјешавању међусобне границе у суштини нису биле склоне ни Црна Гора ни Турска. Црногорско скретање на интернационални колосијек било је изазвано, али се рачунало да ће то, као иначе легитимна алтернатива, покренути Турке да се европско пос-

³⁶ МЦ ПР, Шпајер - Аз. департману, (12.) 24. III 1883. Овдје се истиче како је усред пазара у Скадру један Албанац без икаквог повода убио једног Црногорца, брата црногорског министра унутрашњих дјела војводе Маша Врбице. Овим се не показује никакво особито непријатељство између Црногораца и Албанаца, јер Албанци су убијали и турске чиновнике као и један другог, па се на томе не могу градити никакве претпоставке ни закључци коментарисао је у овоме документу турски отпавник послова.

³⁷ Исто, МИН, отпавнику послова Шпајеру (10) 22 III 1883. бр. 154.

³⁸ МЦ, Н. I (22. III) 4. IV 1883. 166

редовање свакако избјегне. Зато је султан послао у Албанији мушира Мустафа Асим-пашу, са задатком да среди стање у Албанији и по могућности разговора са књазом Николом о регулисању границе између двије државе.³⁹ Дошавши у Албанију, Мустафа паша је изразио жељу да се књазу лично представи. Примео га је књаз на Ријеци Црнојевића. У име султана паша је предложио књазу да се сагласи на уступак неколико квадратних километара земљишта у равници сјевероисточно од Подгорице, да пошаље у Цариград једног пуномоћника који би, мимо Порте, лично са султаном преговарао о границама и да књаз прије или послије предстојећег пута у Москву на крунисање цара Александра II успутно посјети султана у Цариграду. На прво питање књаз је негативно одговорио, јер да је ствар разграничења коначно предао европским државама, затим је рекао да он и иначе намјерава да убрзо акредитује свога дипломатског заступника у Цариград, а што се тиче посјете Цариграду, књаз изражава благодарност султану на указаној части, али ће се он султану представити директном посјетом а не успутно, но ту посјету треба одложити до рјешења свих спорних питања између двије државе, како њихови разговори не би били ничим оптерећени.⁴⁰

Мада се у нашим документима не прецизира, очигледно је да су Турци, што се тиче границе у равници Зете, тражили ново попуштање од оних неколико квадратних километара. Књаз је томе парирао узвраћајући како је ствар коначно предао Европи. Контакти су настављени, а црногорској влади није било тешко да се врати на билатерални правац рјешавања. Зато је министар Радоњић директно скренуо пажњу Порти да је полазна основа за разграничење комбинација улцињског аранжмана и априлског меморандума 1880, односно комбинација Гранвилове и Кортијеве линије, како се то у нашим документима уобичајено означава. Значи, једино на основу оне крајње погодбе великих сила може се разговарати о разграничењу између Градишта сјеверно од Подгорице и планине Мокре према Ругови.⁴¹ Подразумијева се, дакле, да линија од Скадраског језера до Градишта остаје онако како су се договорили јануара ове године, али то такође подразумијева да на терену око Плава и Гусиња са црногорске стране не може бити попуштања.

Ријешена на билатерални споразум са црногорском владом, Порта се први пут обратила руској влади за интервенцију код књазу Николе и његове владе, да Црна Гора уступи Турској оних неколико квадратних километара у зетској равници, како би се неутралисало супротстављање сусједних Албанаца. За тај уступак Турци су нудили да отпишу онај дио отоманског дуга на шта је Црну Гору обавезао Берлински уговор за отоманску територију која јој је овим уговором додијељења. Али баш као и Црногорци, Руси су одбијали објашњење Турске о супротстављању Албанаца као пуки изговор, јер да њима попуштати значи само изазивати их да још више траже. Порука

³⁹ МЦ ПР, бр. (13) 25. V 1883. 96.

⁴⁰ Исто, Шпајер - Гирсу (23). IV 5. V 1883. бр. 118.

⁴¹ МЦ, Н. I, в. С. Радоњић - мин. ин. дј.. Турске (27. IV 9. V 1883) 235.

Петрограда била је да се пред интересом двије сусједне државе не могу узимати у обзир никакви посебни интереси неколико албанских племена. Што се тиче пребијања дијела отоманског дуга за нешто територије што се тражи од Црне Горе, и Руси сматрају да би таква компензација вриједношћу далеко прелазила тај дуг. Оно што је од изузетног значаја, руска влада упућује Порту да искористи скорашње присуство књаза Николе и заступника султана Сервер-паше на крунисању цара Александра II у Москви, гдје ће им бити омогућено да се састану. Иначе не остаје друго него да се ствар преда амбасадорима сила у Цариграду, а то значи међународној комисији за разграничење.⁴²

За могућност разграничења на ширем сектору источно и сјеверно од Подгорице, неопходно је било да Турци претходно умире приграничне Малисоре. Од оног наговјештаја разграничења почетком 1883. године ситуација се на демаркационој линији од Скадарског језера до Куча стално заоштравала. Инциденте су изазвале обије стране, али, разумљиво је, више Малисори, јер ће директно бити погођени повлачењем међудржавне границе. Честе су вербалне ноте турског отправника послова црногорском министру иностраних дјела, особито у прољеће 1883. године, о свакојаким упадима са малисорске и црногорске стране. Многе доставе подгоричких власти Цетињу говоре о инцидентима што их изазивају сусједни Малисори. Посриједи свакако су били оних „неколико квадратних километара” земљишта према варошици Тузи које су Малисори одавно користили превасходно за зимску испашу својих стада. Повлачење границе угрозиће им то свакако одавно стечено право.

Ријешени да створе услове за нормално обављање посла око разграничења са Црном Гором, Турци су најприје покушали да Малесију приволе на мир и послушност. Крајем маја 1883. јављао је из Крајине сердар Раде Туров Пламенац да је скадарски валија недавно послао у Тузи муфтар агу Соколовића да Малисорима објави царску милост и потврди им све повластице које су до тада уживали. Али да су се они јако „посилили”, па да се међу њима говори како је паша хтио да их преда Црној Гори, а да они неће хајдуке за господаре, уздају се да ће их примити Нијемац, па да их Турци не смију ни прстом таћи и слично.⁴³ Наравно, званична Црна Гора била је веома наклоњена турској оружаном интервенцији у Малесији. Почетком јуна 1883, пратећи догађаје из Крајине, а према обавјештењима из Скадра, сердар Раде Туров Пламенац јављао је да су се католички Малисори дигли у шуму и прекинули саобраћај између Скадра и Тузи, турска војска је напала и у Кастратима је наишла на јак отпор, губици су велики на обије стране и сл. Муслимани су каже се, сви „уз владу”.⁴⁴ Неки црногорски повјереник

⁴² МГ ПР, Аз. департман-Јонину (5) 17. V 1883. бр. 72, у прилогу такође политички билтен (1) 13. V 1883.

⁴³ АЦГ МВ бр. 15 Р. Т. Пламенац - В. И. Пламенцу Цетиње (12) 24. V 1883.

⁴⁴ АЦГ МВ бр. 15 с. Р.Т. Пламенац, Крајина - в. И. Пламенцу, Цетиње (26. V) 7. VI 1883. бф. 449.

из Скадра јавио је војводи Симу Поповићу да су Турци упутили у Малесију Хафиз-пашу са 4000 војника, развили се у борбени поредак од Кастрата до Шипчаника, напали Хоте и Груде и растјерали их. Но, каже се даље, „Латини скадарски” и Малисори за сигурно држе да ће им аустријска војска доћи у помоћ.⁴⁵

Догађаје у Малесији црногорска влада пратила је са великим интересовањем и пажњом, а све изигравајући некакву ноншалантност. Тако министар војни војвода Илија Пламенац обавјештава управника Приморја војводу Сима Поповића како је „јуче”, а то је 15. јуни 1883, био велики бој у Малесији. Бој је, каже, трајао дуго, низами су јуришали на шанчеве, тукли топови са Дечића, губитака је било на обије стране и најзад Милисоре су растјерали. Била је иначе намјера да војвода Симо пође у Подгорицу у својству неког непосредног и активног посматрача, али сада се од тога одустаје како се не би показало - „да ми те бојеве уважавамо”⁴⁶ Из Подгорице се затим јавља да је турска војска покорила „Малисоре и Католике”, најприје Кастрате а онда Груде и Хоте, разоружала их, али да се и „Турци” муслимани боје да им не покупе оружје.⁴⁷ Крајем јуна 1883. подгорички капетан Бећир бег Османагић такође је јављао да се сва Малесија, осим два главара који су у шуми, предала, и да им је одузето оружје.⁴⁸

У посљедњем од ових обавјештења, сердар Раде Пламенац јавља из Крајине, подалеко од мјеста догађаја али из близине Скадра, да су се Кастрати, Хоти и Грудни предали, али да им „још” није одузето све оружје. Уз то, и да је скадарски бискуп Гверини савјетовао Малисоре да се предају, а аустроугарски конзул Липић да је интервенисао код валије да их помилује. Војвода Симо Поповић јављао је о снажној аустријској пропаганди и утицају на Малисоре, па да их је на устанак - „по мишљењу Асим паше” директно подстакао конзул Липић. А пошто је буна угушена - да Липић не излази никуд из куће, пријете му Шкрелје и Кастрати што их је на зло навукао и тд.⁴⁹

Догађаје у Малесији црногорска влада будно је пратила, а формално ниподаштавала. Кад су Грудни и Хоти били разбијени, а куће им попаљене, из невоље су молили црногорске власти могу ли прећи на црногорску територију. Министар Пламенац поручио им је, да ће их примити само ако борбом под притиском низама буду натјерани на демаркациону линију, а то је у створеној ситуацији личило на поругу. А најближим Грудима, чији су главари утекли уз Цијевну, цинички се поручује „нека траже главаре хотске па нека се са њима друже”⁵⁰

⁴⁵ Исто, в. С. Поповић, Улцињ (5) 16. VI 1883. бр. 369.

⁴⁶ Исто, в. И. Пламенац-в. С. Поповићу, (4) 16. VI 1883. 507.

⁴⁷ Исто, кап. Богвић Марковић, Подгорица - В. И. Пламенцу, Цетиње (7) 19 VII 1883. бр. 473.

⁴⁸ АЦГ МИД, ф. 10, Бећир бег Османагић, Подгорица - в. С. Радоњићу, Цетиње (14) 26. VI 1883.

⁴⁹ Извјештај в. Сима Поповића из Улциња, АЦГ МИД, ф. 10, в. Станку Радоњићу (14) 26. VI 1883 и АЦГ ВМ, ф. 15, в. И. Пламенцу (16) 28 VI 1883.

⁵⁰ АВГ МВ, ф. 16, в. И. Пламенац - в. С. Поповићу, (6) 18. в. 1883. два телеграма бр. 506-507.

Државни интереси Црне Горе да се „разграђена” граница према Турској што прије установи и обилежи, није допуштао никакав обзир према невољама сусједних Малисора. Њихова илузија да би им Беч могао помоћи, само их је изложила жестоким репресијама господара Турака.

Још у току гашења буне у Малесији, односно када је турска регуларна војска чврсто запосјела демаркациону линију према Зети и Подгорици, црногорска влада се озбиљно постарала да са црногорске стране на тој линији све буде мирно. Тако се наређује капетану у Зети, да добро пази да се што не догоди на демаркационој линији „ни за живу главу”, да нико више не прелази са стоком или каквом другом работом преко линије.⁵¹ На исти начин инсистира и војвода Михаило Нишин Вучинић из Подгорице - „јер Господар је кренуо данас из Русије”⁵² Видимо, дакле, да буна у Малесији коинцидира са књажевим боравком у Русији, па да му се као добродошлица спрема потпуни мир на граници према Албанији.

Јуна 1883. године књаз Никола је био у Москви на свечаности крунисања руског цара Александра III. Као што је претходно сондирано, употријебљена је прилика да тамо разговарају књаз Никола и заступник султана на крунисању Сервер паша, о тешком питању црногорско-турске границе. Овдје се заправо могла створити једна повољна атмосфера релативног повјерења и добре воље да се ствар може позитивно ријешити. Као практично увјеравање у томе правцу свакако је дјеловала она конкретна акција Турака, да на самом терену при демаркационој линији са Црном Гором на својој страни успоставе мир и поредак. На сличан начин узвратила је и црногорска страна онемогућујући сваки инцидент и провокацију на демаркационој линији. У разговорима књаз Николе и Сервер-паше у Москви значајно је посредовала руска влада, залажући се код обје стране да превазиђу стара непријатељства и неповјерења, да сагледају заједничке интересе настале последице Берлинског конгреса и да пронађу пут ка споразуму. Увиђајући обострану неопходност добросусједских односа, књаз Никола је прихватио предлог Сервер-паше да убрзо по повратку пође у Цариград. Књаз је још раније претпостављао директну посјету из Цетиња, наравно да тиме истакне своју независну државну и политичку позицију, као и да покаже како придаје изузетан значај посјети својем дојучерашњем непријатељу.

Бродом који је упутио Султан, књаз Никола је средином августа 1883. пошао из Котора за Цариград. Султанов дочек превазишао је сва очекивања. Свечани пријеми, богати дарови, посјета Фанару односно васељенском патријарху, најзад султанов ордени Османлије првог реда

⁵¹ Исто, в. И. Пламенац - кап. Марковићу, Зета (3) 15. VI 1883.

⁵² Исто, в. И. Пламенац - в. М. Нишину Вучинићу (4) 16. VI 1883, 506.

за књаза и други ордени за чланове његове пратње - испунили су задњу недјељу августа 1883. књажева боравка у Цариграду.⁵³

Што се тиче главног циља књажеве посјете, султан је првих дана ласкаво али неодређено увјеравао у своју жељу да се на обострано задовољство ријеши гранично питање. Али како је заслугом руске владе књажева посјета аранжирана управо у Москви, амбасадор Нелидов је, у име руског цара и по овлашћењу књаза, учинио демарш код султана за питање црногорске границе. Нелидов је такође напоменуо, преко великог везира, како је била жеља самога султана да управо руска влада допринесе томе да књаз Никола дође у Цариград, па да би та влада веома лоше гледала ако би се књаз вратио без иједног увјерљивог рјешења о том главном питању. Као питање из Берлинског уговора, гранично црногорско-турско питање је примарно европско питање а руска влада је помогла да се то питање сведе на билатерално турско-црногорско. У најбољем је интересу како Црне Горе тако и Турске да му такав карактер очувају, и да у томе циљу искористе боравак књаза Николе у Цариграду.⁵⁴

Након интервенција амбасадора Нелидова, султан је наложио својим, може се рећи, експертима за Албанију - Албанцима и нама већ добро познатим Хусеин Хусни-паши, бившем скадарском валији а сада министру војске, и, познатом по томе што је Црној Гори предао Улцињ Дервиш-паши - да претходно размотре са књазом Николом и министром Радоњићем проблем турско-црногорске границе. Преговори су ишли тешко, уз пуно спотицања, особито о линији према Плаву и Гусињу. Ипак је постигнут договор, одређен и јасан, о линији од Скадарског језера до Градишта, али не сасвим прецизан о даљој линији од Градишта те поред Гусиња и Плава до Шекулара. Договор није израђен као јединствен документ, већ се мора прочитати из нота министра иностраних дјела Ариф-паше црногорском колеги Радоњићу од 29. 8 1883, затим ноте министра Радоњића Ариф-паши од 20. VIII/1883. и посебног „додатка” односно „proces verbale” потписаног од Радоњића и Нусрет-паше (19)31. VIII 1883. Двије стране сагласиле су се да се за граничну линију од Скадарског језера до Градишта стриктно примијени она линија која је између двије стране утврђена такзваним „Протоколом 3” на Цетињу 10. јануара 1883. Од Градишта граница иде такозваном енглеском или Гранвиловом линијом на Суку грудску, преко брда Скала смедец, Крш костић, Вила и преко језера Рикавац на Планиницу; одавде скреће на исток преко Крша ђегун на Сточицу. Од Сточице се за основу узима линија утврђена Цариградским меморандумом од 12. IV 1880, то јест управља се на планину Мокру и веома је кривудава, пошто респектује принцип да Црној Гори остави села гдје је хришћанско становништво у већини, а Турској села гдје су у већини муслимани. Од Мокре, која припада Турској, тако стоји у ноти Ариф-паше, граница стриктно

⁵³ Никола I Петровић Његош, *Цјелокупна дјела, Цетиње 1969, мемоари, Пут у Цариград 1883, 659-687,*

⁵⁴ МЦ ПР ф. 30. Нелидов, Цариград - Јонину, Цетиње (21. 8) 2. IX 1883.

слиједи линију Берлинског уговора до Мојковца. Од Мојковца, такође према Берлинском уговору, граница иде ријеком Таром до Шћепан-Поља, гдје је граница односно тремеђа с Аустро-Угарском.

Турци су прихватили речену линију, али уз услове: да њима остану „доминантне тачке” и муслиманска села на објема странама ријеке Лима, да им се остави слободан пут од Пећи и од Плава долином Лима до Берана, да се Турској остави једна мала територија у рејону планине Сточице која се јавља као разлика када је означавана линија Корти на двијема аустријским картама, да се Али-паши Шабанагићу Гусињу осигура посједовање и уживање приватних имања која ће након разграничења остати у границама Црне Горе. Био је то компромис у интерпретацији Ариф-паше.⁵⁵ Министар Радоњић углавном прихвата ту интерпретацију, али примјеђује да се траса границе у долини Лима не слаже у потпуности са усменим предлозима књаза Николе, како су били образложени, каже Радоњић, у његовим разговорима са Нусрет-пашом и Мунир-бегом. Црногорски министар прихвата четири услова Порте, али на крају своје интерпретације додаје значајну примједбу: да ће ти услови имати вриједност уколико не противурјече претходним предлозима књаза Николе.⁵⁶ Већ се види, а и практично ће се касније показати, да главну контроверзу изазива турски услов да они задрже „доминирајуће тачке” у долини Лима. То је књаза подстакло да Радоњићу наложи како би се посебно у једном документу та ствар прецизније одредила. Тако су Радоњић и Нусрет паша у протоколу од (19)31. VIII „ради избјегавања сваког неспоразума” одредили да сва хришћанска села у долини Лима а која Црна Гора већ посједује остају њој, а да „комунална граница” односно линија која одваја атаре ових полимских села уједно буде и гранична линија.⁵⁷ Ипак, овдје нема изричитог помена „доминантних тачака”, мада се турски став о томе овдје практично анулира.

Остало је, дакле, да Турци могу тумачити како њима припадају, „доминирајући висови” у долини Лима. Учињена је тиме нека врста уступка турској сујети, али адут Црногораца био је у томе што су они та планинска села и висове изнад њих још од Васојевићког устанка 1875. године фактички посједовали. Међутим, конкретни рад на разграничењу односно прецизирању црногорско-турске границе на страни Албаније потрајаће, уз многа спотицања, све до 1887. године, па ће то бити предмет нашег посебног рада.

⁵⁵ МЦ ПР, У прилогу депеше Нелидова - Јонину од (21. VIII) 2. IX 1883, Ариф паша - министру Радоњићу, Цариград 29. VIII 1883.

⁵⁶ АЦГ АУП, ф. 28, Радоњић - Ариф-паши (28. VIII) 1. IX 1883, 579.

⁵⁷ АЦГ МИД, протокол од 19 (31) VIII 1883.

Новак Ражнатович

ВОПРОС РАЗГРАНИЧЕНИЯ ЧЕРНОГОРИИ С ТУРЦИЕЙ / 1881-1883

Резюме

Поскольку Турция вопреки решению Берлинского договора успела задержать Плав и Гусинь, но в возмещение для этого под давлением мировых сил, она была принуждена Черногории вернуть территорию Улциня, осталось границу между Черногорией и Турцией уточнить и обозначить.

Вследствие обструкции Турции, попытка международной комиссии в начале 1881 года, чтоб на штрихе с Адриатического моря до Скадарского озера обозначить эту границу, не успела. Однако, в течение 1882 года Черногории и Турции удаётся приблизить позиции, находя интерес чтобы дело международной границы решить взаимно, избегая посредничество европейских сил. Готовность Турции с Черногорией установить границу, сопротивление оказывали албанские племена Груды и Хоты, которым граничная линия во многом пересечёт, то есть отрезет некоторые коллективные собственности. В середине 1883 года сопротивление этих племен подавили Турки.

Посредством России, а прежде всего в целях достижения соглашения о границе, князь Николай в конце августа 1883 года посетил султана Абдул Хамида в Цариграде. Представители султана и князя постигли компромисс о новой границе между Черногорией и Турцией. Дело по уточнении о обозначении этой границы будет длиться все до 1887 года.